

Р. Ф. Пустовійт

ВІЙСЬКОВІ ВИТРАТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Із завершенням холодної війни сформувалися передумови для припинення гонки озброєнь, помітного скорочення військових витрат та істотного зменшення втручання наддержав у політику країн третього світу. Однак надалі стало очевидним, що глобальні економічний і політичний простори залишаються зоною підвищеного військового ризику — в багатьох регіонах світу збройні конфлікти поновилися й загострилися, крім того, посилюються терористичні атаки. На особливу увагу заслуговує нинішня війна на Сході України. При цьому військові витрати, разом із причинами та наслідками воєн, належать до ключових проблем у процесі дослідження збройних конфліктів. Автором зроблено спробу, по-перше, визначити сутність військових витрат, дослідити їх чинники й моделі, акцентувати увагу на тому, що після періоду гонки озброєнь у глобальному суспільстві відбулися трансформації, які з урахуванням геополітичних змін, посилення загроз асиметричних конфліктів і гібридних війн вимагають ухвалення своєчасних і ефективних рішень щодо військових витрат; по-друге, вивчити позитивний і негативний впливи останніх на національну економіку. Сформульовано висновок, що для визначення рівня військових витрат країни та його чинників слід виходити із загальної оцінки наявних стратегічних загроз для держави, міри відповідності її військово-економічного потенціалу вимогам у плані ефективного протистояння цим загрозам та враховувати, яким шляхом такі витрати здатні забезпечити механізм протидії агресору. Встановлено, що вплив збільшення військових витрат на національну економіку залежить від порівнянних і взаємопов'язаних обставин та в кінцевому підсумку визначається показниками країни в таких сферах, як соціально-економічний розвиток, потенціал оборонної промисловості, міжнародні відносини, зовнішня й внутрішня безпека, ризик виникнення збройного конфлікту.

Ключові слова: збройний конфлікт, військові витрати, фактори впливу військових витрат на економіку.

Табл. 2. Літ. 24.

Р. Ф. Пустовійт

ВОЕННЫЕ РАСХОДЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ

С завершением холодной войны сформировались предпосылки для прекращения гонки вооружений, заметного сокращения военных расходов и существенного уменьшения вмешательства сверхдержав в политику стран третьего мира. Однако в дальнейшем стало очевидным, что глобальное экономическое и политическое пространства остаются зоной повышенного военного риска — во многих регионах мира вооруженные конфликты возобновились и обострились, кроме того, усиливаются террористические атаки. Особого внимания заслуживает нынешняя война на Востоке Украины. При этом военные расходы, вместе с причинами и последствиями войн, относятся к ключевым проблемам в процессе исследования вооруженных конфликтов. Автором сделана попытка, во-первых, определить сущность военных расходов, исследовать их факторы и модели, акцентировать внимание на том, что после периода гонки вооружений в глобальном обществе произошли трансформации, которые с учетом геополитических изменений, усиления угроз асимметричных конфликтов и гибридных войн требуют принятия своевременных и эффективных решений по военным расходам; во-вторых, изучить положительное и отрицательное влияния последних на национальную экономику. Сформулирован вывод, что для определения уровня военных расходов страны

© Пустовійт Р. Ф., 2016

и его факторов следует исходить из общей оценки имеющихся стратегических угроз для страны, меры соответствия ее военно-экономического потенциала требованиям в плане эффективного противостояния этим угрозам и учитывать, каким путем такие расходы способны обеспечить механизм противодействия агрессору. Установлено, что влияние увеличения военных расходов на национальную экономику зависит от сопоставимых и взаимосвязанных обстоятельств и в конечном итоге определяется показателями страны в таких сферах, как социально-экономическое развитие, потенциал оборонной промышленности, международные отношения, внешняя и внутренняя безопасность, риск возникновения вооруженного конфликта.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, военные расходы, факторы влияния военных расходов на экономику.

Robert Pustovii

MILITARY EXPENDITURE AND THEIR IMPACT ON DOMESTIC ECONOMICS

With the end of the Cold War, the current international situation provided the end of the arms race period, the significant reduction of military expenditure, and the significant decrease of superpower intervention in the politics of the third world countries. However, later, it became evident that the global economic and political space continues to be a zone of high military risk; and the armed conflicts are renewed and aggravated in many parts of the world. An evidence of this fact is the armed conflicts that occurred after World War II, as well as the continuous terrorist attacks in various parts of the world. Special attention should be paid to the current war in the east of Ukraine. At the same time, we emphasize that military expenditure, along with the reasons and consequences of war, is a key issue in the study of the armed conflict. The analysis of such two components is presented in the article. The first one is to determine the nature of military expenditure, to study their factors and models, to draw attention to the fact that after the period of the arms race in the global society there are transformations which, considering geopolitical changes, the increased threats of conflict and asymmetric hybrid wars, require timely and effective solutions in the field of military expenses. The second one is to study positive and negative impact of the military expenses on the economics of the country. The research results show that answering the question what the level of military expenditure of the country is and what factors affect it, we should consider the general evaluation of current threats for the country and the conformity of state military-economic potential to the requirements of effective resistance to these threats and the way by which military expenses can provide the mechanism of resistance to the aggressor. Concerning the result of increasing the military expenditure impact on the economics of the country, it cannot be determined as positive or negative. It depends on comparable and mutually affecting circumstances and is ultimately determined by those indicators which the country has in the following spheres of functioning: social and economic development, the potential of defense industry, international relations, external and internal security, the risk of the armed conflict.

Keywords: military conflict, military expenditure, the factors of military expenditure impact on economics.

JEL classification: C26, H56, N17, O11.

За час існування людської цивілізації сталося 14 500 збройних конфліктів, у яких загинуло 3640 млн осіб. Тільки в ХХ ст. у 25 найбільших війнах було вбито майже 191 млн осіб, із котрих лише 40 % мали безпосередній стосунок до бойових дій [1, с. 246]. Із завершенням холодної війни виникли сприятливі умови для припинення гонки озброєнь, помітного скорочення військових витрат та відчутного зменшення втручання наддержав у політику країн третього світу. Однак згодом стало очевидно, що глобальні економічний і політичний простори залишаються зоною підвищеного військового ризику, а збройні конфлікти поновлюються й загострюються в багатьох регіонах світу.

Ідеться про конфлікти після Другої світової війни, а також безперервні терористичні атаки в різних країнах. На особливу увагу заслуговує нинішня війна на Сході України, де на початок 2016 р. загинуло щонайменше 9,1 тис. осіб, поранено більш ніж 21 тис., окрім того, 2,9 млн осіб, котрі проживають у цьому регіоні, піддаються ризикам при реалізації своїх економічних і соціальних прав [2]. Згідно з інформацією Лондонського міжнародного інституту стратегічних досліджень, жертвами збройних конфліктів у 2015 р. стали 167 тис. осіб [3]. За оцінками експертів Сіднейського інституту економіки та миру, в 2014 р. число біженців і вимушених переселенців у світі сягнуло 73 млн, а загальна вартість усіх збройних конфліктів за цей рік була еквівалентна 14,3 трлн дол. США, або 13,4 % світового ВВП [4]. Відповідно до висновків учених Стокгольмського інституту дослідження проблем миру, глобальні військові витрати у 2015 р. збільшилися вперше за чотири роки та становили 1,7 трлн дол. [5].

Розглядаючи військові витрати, необхідно коректно визначити поняття “війна”, коли виникають проблеми при дослідженні предмета аналізу, а саме: причин насильницького конфлікту, кількісних індикаторів ведення й наслідків військових дій, відкритості оголошення війни, географічних кордонів, ідентифікації учасників конфлікту. Для запобігання подібним невизначеностям та з урахуванням нетрадиційних видів збройних протистоянь, наприклад таких як громадянська війна в Колумбії або нарковійна в Мексиці, а також на підставі принципів Женевської конвенції 1949 р. прийнято вживати термін “збройний конфлікт” (табл. 1).

Таблиця 1. Найзначніші збройні конфлікти після Другої світової війни до теперішнього часу

Період	Збройний конфлікт	Учасники	Кількість загиблих*
1950—1953 рр.	Корейська війна	Республіка Корея, 16 держав ООН, КНДР, КНР, СРСР	Понад 4 млн
1953 р. — дотепер	Релігійні зіткнення в Нігерії	Нігерія, Камерун, Нігер, Чад, Ісламська держава, Боко харам	Майже 10 тис.
1954—1962 рр.	Алжирська війна	Франція, Фронт національного визволення, Алжирська комуністична партія, Куба	Більш ніж 800 тис.
1957—1975 рр.	Війна у В'єтнамі	США, Південна Корея, Таїланд, Австралія, Нова Зеландія, Кхмерська Республіка, Королівство Лаос, СРСР, Демократична республіка В'єтнам, В'єтконг, КНР, Північна Корея, Патет Лао	Понад 1 млн
1960-і роки — дотепер	Понад 50 збройних конфліктів у Африці	Ангола, Ефіопія, Республіка Конго, Сьєрра-Леоне, Мозамбік, Сомалі, Чад, Маврикій, Сенегал, Судан, Малі, Уганда, Бурунді, Руанда, Кот-д'Івуар, Ліберія, Нігер та інші африканські країни	Близько 5 млн
1964 р. — дотепер	Громадянська війна в Колумбії	Уряд Колумбії, воєнізовані групи, злочинні синдикати, “ліві” партизани	Більш як 220 тис.
1967 р.	Шестиденна війна	Ізраїль, Сирія, Єгипет, Ірак, Йорданія	Майже 15 тис.
1979—1989 рр.	Афганська війна	СРСР, Афганістан, сунітські моджахеди, іноземні бойовики	Більш ніж 125 тис.

Закінчення табл. 1

Період	Збройний конфлікт	Учасники	Кількість загиблих*
1982 р.	Фолклендська війна	Великобританія, Аргентина	907
1991—2001 рр.	Югославські війни	Сербія, Чорногорія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Республіка Косово, країни НАТО, добровольчі збройні формування	Понад 130 тис.
1992 р.	Придніпровський конфлікт	Молдова, незвізнана Придніпровська Молдавська Республіка	Більш як 1000
1992—1994 рр., відновлений нині	Карабаська війна	Вірменія, Азербайджан	9—13 тис.
1994—1996 рр.	Перша чеченська війна	Росія, незвізнана Чеченська Республіка Ічкерія	Близько 80 тис.
1999—2009 рр.	Друга чеченська війна	Росія, незвізнана Чеченська Республіка Ічкерія	Майже 30 тис.
2008 р.	Збройний конфлікт у Південній Осетії	Грузія, Росія, самопроголошені республіки Південна Осетія та Абхазія	До 500
2001 р.	Терористичні акти 11 вересня	Підозрювані: Аль-Каїда	2977
2001—2014 рр., відновлений із 2014 р.	Війна в Афганістані	Країни НАТО, Афганістан, збройні формування радикальних ісламістів	Понад 55 тис.
2003—2011 рр., відновлений із 2014 р.	Іракська війна	Ірак, країни міжнародної коаліції	Близько 600 тис.
2006 р. — дотепер	Нарковійна в Мексиці	Уряд, збройні сили, поліція Мексики, ФБР США, мексиканські організовані злочинні угруповання	Більш ніж 50 тис.
2011 р. — дотепер	Громадянська війна в Сирії	Уряд Сирії, Ісламська держава, коаліція проти неї, Росія	Майже 300 тис.
Квітень 2014 р. — дотепер	Збройний конфлікт на Сході України	Військове угруповання України, добровольчі формування, Росія, "ДНР", "ЛНР", іноземні організації	Понад 9 тис.

* Розраховано на базі відкритих даних. Визначення людських втрат є вкрай важким завданням, оскільки цифри, наведені в джерелах, помітно відрізняються.

Примітка. Зазначені збройні конфлікти виокремлені автором із урахуванням їх впливу на геополітичний розвиток, економіку та військово-політичне становище СРСР і України та з акцентом на розмаїтті видів збройних протистоянь.

Джерело: складено автором.

З огляду на актуальність окресленої у вступі проблеми збройних конфліктів, метою статті є, по-перше, визначення сутності військових витрат, дослідження їх чинників і моделей з акцентом на тому, що після гонки озброєнь у глобальному суспільстві відбулися трансформації, котрі з урахуванням геополітичних змін, посилення загроз асиметричних конфліктів і гібридних воєн вимагають ухвалення своєчасних і ефективних рішень у сфері військових витрат; по-друге, аналіз позитивного й негативного впливів останніх на національну економіку.

На думку Д. Албалета, Г. Бела, Ф. Еліаса, військові витрати, разом із причинами й наслідками воєн, є ключовою проблемою в процесі аналізу збройних конфліктів [6, с. 280]. У такому контексті розглядають окреслену проблематику також Дж. Гелбрейт, П. Данні, Б. Каплан, П. Колльєр, С. Перло-Фріман, К. Солмірано, А. Хоеффлер [7—12]. При цьому семантичне тлумачення терміна

“військові витрати” (*military expenditure*), на наш погляд, варто зорієнтувати на визначення, запропоноване вченими Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), згідно з яким вони включають витрати щодо таких споживачів і видів діяльності: збройні сили, в т. ч. сили з підтримання миру; міністерства оборони та інші урядові відомства, що беруть участь у здійсненні оборонних проектів; воєнізовані формування, якщо вони пройшли військову підготовку та оснащені всім необхідним для ведення бойових дій; військово-космічна діяльність. Під витратами розуміються всі поточні й капітальні витрати на: військовослужбовців та цивільний персонал, зокрема на виплату пенсій відставним військовим і надання соціальних послуг цивільному персоналу; експлуатацію, обслуговування та закупівлі воєнізованої й військової техніки; військові НДДКР; військову допомогу (враховується у військових витратах країни-донора). Виключаються витрати на цивільну оборону та поточні, пов'язані з минулою військовою діяльністю, такі як виплати ветеранам, витрати на демобілізацію, конверсію й знищення зброї [11, с. 229].

Водночас С. Перло-Фріман і К. Солмірано підкреслюють, що методології, котрі використовуються для визначення військових витрат, ґрунтуються на калькуляційних підходах, коли робиться спроба встановити всі потенційні причини втрати доходу та матеріальних цінностей, а також на економічних підходах, коли застосовуються статистичні методи оцінки втрат ВВП. Такі оцінки завжди пов'язані з істотною невизначеністю, спричиненою концептуальним утрудненням ідентифікації всіх причин і ризиків витрат, а також із недостовірною інформацією з країн, які беруть участь у конфлікті. До того ж такі оцінки зазвичай співвідносяться з теоретичними гіпотетичними припущеннями щодо розвитку подій у разі відсутності конфлікту. У 2010 р. наукові співробітники Німецького інституту економічних досліджень (DIW) вивчили велику частину наявної літератури та дали власну оцінку сукупних втрат світового ВВП унаслідок усіх конфліктів починаючи з 1960 р. Вони дійшли висновку: якби не було жодних збройних конфліктів, із 1960 р. світовий ВВП у 2007 р. зріс би на 14,3 %, або на 9,1 трлн дол. США [12, с. 171].

Разом із тим спостерігаються помітні відмінності між країнами при аналізі чинників військових витрат із урахуванням національної специфіки, а також, наприклад, трансформаційної чи геополітичної проблем, котрі загострюються в період загрози збройного протистояння та вимагають безперервних, комплексних досліджень. Зазначене є особливо актуальним для України з огляду на агресію з боку іншої держави. У зв'язку з цим звернемо увагу на концепцію Р. Роша “Security Webs”, згідно з якою безпека в умовах агресивних намірів сусідніх країн є найбільш вагомим чинником, що виправдовує військові витрати. У такій ситуації вони повинні бути усереднені з урахуванням ризику територіальних претензій у так званій мережі безпеки недружніх країн [13]. При цьому витрати на оборону розглядаються як стримуючий фактор можливої зовнішньої агресії та як такі, котрі (в розумних межах) позитивно оцінює суспільство.

Зважаючи на викладене, охарактеризуємо особливості окремих моделей, що досліджують проблему військових витрат. Так, початкова модель Л. Річардсона (модель гонки озброєнь) ґрунтується на рівняннях, котрі репрезентують політичні, стратегічні й економічні чинники [14]. Вона визначає залежність ступеня озброєння однієї сторони від аналогічного показника другої, що дає змогу кожній із протиборчих країн коригувати рівень власних військових витрат з огляду на реакцію її потенційних противників і обсягу витрат на озброєння в минулому.

У цьому напрямі економісти розробляли нові моделі, що модернізували розглянуту концепцію, та прогнозували сценарії на підставі балансу сил між різними групами інтересів. Зокрема, П. Данні була запропонована динамічна модель, яка допомагає проаналізувати вплив військових витрат на економіку країн, що перебувають у стані перманентного збройного протистояння [8, с. 10]. І. Тимофеев дослідив модель на основі концепції “дилеми безпеки”, котра передбачає стратегічний вибір держави між співпрацею й суперництвом. Причому такий вибір здійснюється в умовах невизначеності, тобто, не маючи повної інформації про наміри протилежної сторони, країни можуть прийняти рішення на користь гіршого сценарію, нарощуючи свої військові потенціали або вступаючи в збройну конфронтацію [15, с. 8].

Подібні моделі пояснюють умови, що провокують гонку озброєнь і збройний конфлікт. При цьому експерти зазвичай виключають етнічне суперництво як основний фактор воєн та наголошують на економічних і політичних чинниках, а саме: рівні військових витрат, політичному устрої країни, її міжнародній і економічній політиці, інтересах учасників збройного протистояння. Водночас підкреслюється, що перший із названих чинників є переважно результатом політичних рішень і найчастіше досить добре узгоджується з показниками економічного потенціалу держави.

У період холодної війни в провідних країнах блоку НАТО й Варшавського договору сформувалася так звана перманентна військова економіка, коли витрати на потреби армії в другій половині 1980-х років сягнули свого піку та в 1988 р., за даними Стокгольмського міжнародного дослідницького інституту проблем миру, у США становили 293,1 млрд дол. (5,7 % ВВП), у СРСР — 140 млрд дол. (15,8 % ВВП) [16]. Утім, велике значення для аналізу військових витрат мають не лише їх обсяги, а й структура, коли розвиток відповідної промисловості зумовлюється ступенем наукової розробленості нових зразків озброєння та військової техніки, а також закупівлями продукції такого призначення. До речі, гонка озброєнь, котра розгорнулася в період холодної війни, розвивалася в напрямі вдосконалення якості засобів збройної боротьби із широким використанням досягнень науково-технічного прогресу у воєнних цілях, а також виробництвом новітнього й вартісного озброєння.

Однак терористичний акт 11 вересня 2001 р. та подібні численні атаки протягом останніх років засвідчили, що нині військова й технологічна переваги не

гарантують безпеку країни, уникнення численних людських жертв і вагомих матеріальних втрат. Імовірність асиметричного збройного конфлікту вказує на серйозні проблеми окреслення діапазону військових витрат та оптимізації процесу ухвалення своєчасних і ефективних рішень щодо протидії військовій та терористичній загрозам. Справді, пояснити терористичний акт із точки зору економічної раціональності досить важко з огляду на феномен “смертників-підричників”. Так само потрібно визнати, що трансформація способів ведення збройних конфліктів із урахуванням їхніх економічних, технологічних і релігійних факторів дає підстави говорити про багатозначні ризики асиметричного конфлікту.

Загалом феномен асиметричного конфлікту орієнтований на виявлення закономірностей під час зіткнення нерівноцінних за статусом і силою противників, беручи до уваги всі інші елементи збройного конфлікту, які призводять до ураження сильної сторони. Водночас аналізоване явище є виразом можливостей, а не зумовленістю розвитку, оскільки асиметричний конфлікт не завжди й не обов'язково закінчується перемогою слабшого та капітуляцією сильнішого [17, с. 97]. Однак збройні конфлікти другої половини ХХ ст. засвідчують обґрунтованість запропонованої концепції, коли націоналістичні збройні формування в зіткненні з країнами, що мають перевагу в економічному потенціалі, озброєннях і технологіях, врешті-решт здобувають перемогу.

Традиційне розмежування сучасних збройних конфліктів на протидію регулярній армії противника та боротьбу з незаконними збройними формуваннями не дає змоги адекватно оцінити теперішні війни. У фінансово-економічному плані основною проблемою є оптимальний розподіл ресурсів для протидії конвенціональним і асиметричним збройними загрозам. Ця проблема ускладнюється також процесами гібридизації, коли поєднуються традиційні форми війни, організована злочинність, асиметричні збройні конфлікти й тероризм, а війна не визначається виключно як бойові дії. Тому треба враховувати сьогодишні технологічно-економічні та соціально-культурні георозмірності збройних дій, котрі потребують нових, креативних концепцій і методів ефективного, насамперед фінансово-ресурсного, реагування.

Таким чином, для визначення рівня військових витрат країни та чинників, що на нього впливають, потрібно виходити із загальної оцінки наявних стратегічних загроз для країни, відповідності військово-економічного потенціалу держави вимогам щодо ефективного протистояння цим загрозам, а також шляху, яким ці витрати зможуть забезпечити механізм протидії агресору.

Аналіз позитивного й негативного впливів військових витрат на національну економіку розпочнемо з такого зауваження. Одним із стійких переконань сучасних представників економічної теорії є те, що війна та пов'язані з нею витрати створюють передумови для економічного розвитку. Так, кейнсіанська теорія розглядає військові витрати як компонент державних витрат, котрий пов'язаний із мультиплікативним ефектом і вважається благом для економіки,

що допомагає вийти з рецесії та розширює платоспроможний попит. Однак водночас військові витрати, особливо реальні бойові дії, можуть мати відчутні негативні наслідки для економіки країни.

У площині цієї проблеми експерти Інституту економіки і миру досліджували вплив збройних конфліктів на американську економіку з урахуванням таких макроекономічних показників, як ВВП, державний борг, рівень оподаткування, споживання та інвестиції у відсотках від ВВП, інфляція, середні оцінки фондового ринку, розподіл доходів. Аналіз показав, що збільшення військових витрат під час війни сприяє створенню висококваліфікованих робочих місць, інноваційній економічній діяльності, а також робить свій внесок у розвиток нових технологій, котрі потім можуть бути реалізовані в цивільних галузях промисловості. Разом із тим військові програми, спрямовані на прискорення НДДКР або створення робочих місць, потенційно мають такий самий економічний ефект, але в меншому вартісному вираженні, ніж в умовах ринкової конкурентної економіки. Також на користь військових витрат зазвичай наводиться приклад США, де під час Другої світової війни були створені інституційні передумови для майбутнього зростання та завершення періоду Великої депресії. При цьому спостерігалася тенденція до зниження нерівності, котра тривала до кінця холодної війни та заклала підвалини для побудови економічної системи, орієнтованої на споживача, що діє в країні дотепер [18, с. 18].

Утім, варто зробити уточнення: війни, що в них бере участь держава виключно на чужій території, справді приводять до збільшення реального обсягу виробництва, темпи якого перевищують характерні для мирного часу, але реальне економічне зростання протягом війни, в котрій країна бере участь на власній території, стрімко знижує ВВП. Докази зазначеного узгоджуються з теорією монетаризму в площині пожвавлення ділової активності у воєнний період. Збільшення виробництва у США та Великобританії під час світових війн було сприйняте економістами як природне явище, що демонструє ефективність експансіоністської політики попиту. Поряд із тим досвід функціонування економік цих двох держав у зазначені періоди дає підстави й для такого висновку: істотне підвищення державних витрат і податків “витіснило” споживання й інвестиції в обох країнах [9, с. 159].

Таким чином, політика урядів, пов'язана із фінансуванням збройних конфліктів, має як негативні, так і позитивні економічні наслідки під час і після більшості війн. При цьому слід визнати такі негативні результати: зростання державного боргу, рівня оподаткування, інфляції; зменшення споживання та інвестицій у відсотках від ВВП. Разом із тим вищі військові витрати зазвичай породжують позитивні економічні ефекти в короткостроковій перспективі, зокрема прискорення економічного зростання в період швидкого збільшення витрат на збройний конфлікт. Проте негативні наслідки або виникають одночасно з військовими діями, або розвиваються як залишкові явища після війни, тим самим завдаючи шкоди економіці в довгостроковій перспективі.

Крім того, збільшення військових витрат може бути вигідним завдяки створенню додаткових робочих місць, що великою мірою сприяє економічному зростанню, а також технологічним інноваціям. Поряд із цим забезпечується мультиплікативний ефект, котрий згодом відбивається на цивільних галузях промисловості та який треба враховувати при ухваленні рішення про збільшення державних витрат у період збройного конфлікту. Тобто, коли економіка має надлишкові потужності й надмірний показник безробіття, цілком імовірно, що збільшення військових витрат її стимулюватиме. Однак у разі обмежених бюджетних коштів вони можуть витіснити більш продуктивні витрати в цивільних галузях, таких як високі технології, освіта, соціальна інфраструктура, що в кінцевому підсумку позначиться на темпах зростання в довгостроковій перспективі.

При цьому важливо усвідомити, що скорочення військових витрат не обов'язково передбачає зменшення відповідного сектору в загальній структурі національного господарства. Зброя на глобальних ринках загалом дешевшає внаслідок жорсткої конкуренції за наявності у світі ризикованих зон із багатьма регіональними й внутрішньодержавними військовими конфліктами. До цього додамо аналіз ситуації, яка спостерігається в країнах, що мають високі нафтогазові рентні доходи, корумповані державні інститути та провокують їхні уряди здійснювати військові витрати набагато більші, ніж у "звичайних" країнах. Особливо це помітно на прикладі держав Близького Сходу, де частка військових витрат у ВВП у 2014 р. становила: в Саудівській Аравії — 10,8 %, Омані — 11,7, ОАЕ — 5,7 % [19]. Стосовно нафтогазових доходів Російської Федерації того року слід зауважити, що на них припадав 51 % загальних доходів держбюджету (7,43 трлн руб.) [20], а її військові витрати зросли порівняно з 2013 р. на 8,1 %, до 84,5 млрд дол. США, або 4,5 % ВВП [21].

Водночас сподіватися на те, що скорочення військових витрат у трансформаційних країнах і таких, які розвиваються, приведе до механічного перерозподілу вивільнених коштів на інші потреби, не варто. Зазначене сподівання пояснюється відсутністю в недемократичних і корумпованих державах ефективних стратегій зі структурної перебудови економіки в рамках конверсії, що передбачає об'єктивну оцінку військових витрат та ймовірних економічних і політичних наслідків змін. Ще раз наголосимо на тому, що наразі збройні конфлікти не лише тривають і активно поширюються у світі, а й відрізняються від минулих (традиційних) за рахунок асиметричності та гібридизації. Цей факт сприяє легітимації й консервації теперішніх політичних систем у тоталітарних і недемократичних країнах.

Проте зниження військових витрат може послужити розв'язанню глобальних проблем, котрі співвідносяться із загрозою виживанню людства, наприклад бідності, голоду, неписьменності, деградації навколишнього природного середовища. Згідно з даними Програми розвитку ООН, у країнах, що розвиваються, шанси померти через соціальну незахищеність (недоїдання, хвороби) в 33 рази вищі, ніж від ризику війни із зовнішнім агресором. Багато найбідніших

держав світу спрямовують свої дефіцитні ресурси на закупівлю зброї та витрачають набагато більше на військові потреби, ніж на освіту чи охорону здоров'я, причому ці витрати не є виправданими з точки зору національної безпеки.

Отже, військові витрати впливають на економіку країни по-різному. При цьому в деяких випадках забезпечується підвищення продуктивності праці та впровадження науково-технологічних інновацій, але надалі надмірні військові витрати нерідко негативно позначаються на економічному зростанні. Крім того, аналіз, котрий пропонується в цій сфері для розвинутих країн, не може бути повною мірою застосований до країн, що розвиваються, й тих, які мають чималі рентні доходи та корумповані державні інститути.

Структурування військових витрат, котрі впливають на національну економіку, пропонуємо провести за такими чотирма складовими.

Перша — розподіл ресурсів. Стратегічні пріоритети та збільшення військових витрат відволікають ресурси від інвестицій у соціальну сферу й знижують асигнування на соціальне забезпечення. Водночас уряд може використовувати такі витрати для поліпшення інфраструктури в країні, зокрема транспортної, та підвищення грошового попиту з боку працівників, зайнятих у військовому секторі. Як підтвердження наведемо такий факт. Хоча в 1948 р. у Ізраїлі вже була мережа автомобільних доріг та інших транспортних магістралей, його морські порти, засоби зв'язку, електро- й водопостачання не відповідали зростаючим потребам країни, котра почала відроджуватися. Поряд із економічними цілями розвиток дорожньої мережі мав на меті освоєння малонаселених районів і зміцнення обороноздатності країни [22, с. 88].

Друга — організація виробництва. Значний військовий сектор може давати позитивний ефект для модернізації економіки за рахунок інтеграції відповідної промисловості з індустріальними галузями країни. Утім, є імовірність, що високотехнологічний сектор військової промисловості “відірветься” від галузей, котрі забезпечують зростання добробуту та задовольняють потреби домогосподарств. Хоч у тому ж таки Ізраїлі, де конкуренція була обмежена істотною монополізацією та чималим державним втручанням у економіку, створення військово-промислового комплексу в історично стислий термін сприяло її піднесенню на кілька щаблів по технологічних сходах [22, с. 89]. У розвинутих країнах військові інновації завжди знаходили цивільне застосування, котре, як правило, перевищувало відповідне споживання військового ринку. Найяскравішими прикладами використання військових розробок у цивільних цілях є радари, напівпровідники, системи мікроелектроніки, засоби та системи навігації, в т. ч. GPS, датчики контролю й управління, рідкокристалічні дисплеї.

Третя — внутрішня політика. Збройні сили застосовуються для зміцнення державної влади, але водночас надмірні військові витрати уряду можуть стати однією з головних причин економічної кризи. У державах, які вже пройшли випробування внутрішнім збройним конфліктом, подальше збільшення військових витрат підвищує ризик відновлення насильницького протистояння,

оскільки воно сприймається як сигнал про наміри [10, с. 105]. Тому, коли легітимний уряд намагається провести переговори про мирне врегулювання конфлікту, навіть на умовах, прийнятних для другої сторони, угода може бути відхилена у зв'язку з високими військовими витратами уряду, що засвідчують імовірність невиконання мирного договору.

Четверта — зовнішньополітична діяльність у сфері захисту національних інтересів. Посилення армії гарантує безпеку держави та її визнання на міжнародній арені, що дає змогу досягати позитивних результатів у міждержавних суперечках. Утім, подальші надмірні військові витрати збільшують імовірність виникнення збройного конфлікту з непередбачуваними наслідками. Разом із тим такі події, як беззаконна анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і наступна збройна агресія в східних регіонах України, ведення проти нашої держави гібридної війни, постійний політичний, економічний та інформаційний тиск із боку РФ, зумовлюють потребу в пошуку ефективних способів забезпечення національної безпеки й територіальної цілісності. Передусім цей висновок стосується формування необхідного оборонного бюджету¹, на котрий в Україні на поточний рік передбачено видатки в обсязі щонайменше 5 % ВВП. У 2015 р. оборонний бюджет країни становив 2,7 % ВВП, або в 1,7 раза більше, ніж у 2014 р. Згідно з державним замовленням, у 2016 р. Збройні сили України отримають понад 6 тис. од. озброєння і військової техніки та майже 2,5 млн боєприпасів [23].

Заслуговує на увагу й така інформація. Країни НАТО в Європі у 2016 р. уперше за останнє десятиліття збільшать військові витрати через російську агресію та міграційну кризу. У 2015 р. європейські союзники НАТО витратили 253 млрд дол., тимчасом як США — 618 млрд. Згідно з рекомендацією альянсу, військові витрати повинні бути на рівні 2 % ВВП, проте в європейських країнах вони становлять близько 1,43 % ВВП [24].

Отже, вплив збільшення військових витрат на національну економіку не є однозначним — позитивним чи негативним (табл. 2). Він залежить від співвідносних і взаємопов'язаних обставин та в кінцевому підсумку зумовлюється соціально-економічним розвитком, потенціалом оборонної промисловості, станом міжнародних відносин, зовнішньої й внутрішньої безпеки, ступенем ризику збройного конфлікту. При цьому запропонований аналіз реалізується в агрегованій економіці, де досить важко виокремити військову складову, а також компоненти праці й капіталу, що визначають функціонування, організацію збройних сил та їх оснащення. Що стосується ефекту зменшення/збільшення військових витрат, то теоретичне обговорення цього питання можливе тільки на підставі емпіричного аналізу, який засвідчує прецеденти успішного або провального роззброєння певної країни.

¹ Оборонний бюджет — це централізований фонд грошових коштів (асигнувань), що виділяється в законодавчому порядку на оборонні потреби з державного бюджету протягом фінансового року (див.: Кунц Н. С. Финансы и кредит в экономике Вооруженных Сил : словарь / Н. С. Кунц. — М., 2001. — С. 7).

Таблиця 2. **Фактори впливу військових витрат на економіку**

Фактор	Позитивний вплив	Негативний вплив
Національна безпека*	Підвищення обороноздатності держави та її визнання на міжнародній арені дають можливість досягати позитивних результатів у міждержавних, у т. ч. економічних, суперечках	Збільшення військових витрат посилює ризик збройного конфлікту або його відновлення
Мілітаризація економіки**	Модернізація економіки за рахунок інтеграції військової промисловості з індустріальними галузями допомагає вийти з рецесії та розширює платоспроможний попит зайнятих у військовій сфері	Завдає шкоди іншим галузям. Є імовірність виникнення бюджетного дефіциту, диспропорцій у структурі економіки, недовиробництва споживчих товарів
Економічне зростання	Можливе в короткостроковій перспективі в період різкого зростання витрат на збройний конфлікт	Негативні явища можуть розвиватись або одночасно з військовими діями, або як залишкові після війни, в довгостроковій перспективі
Інституційні передумови для майбутнього зростання та завершення періоду економічної кризи	Тенденція до зменшення нерівності в доходах домогосподарств, зростання умов для побудови економіки, орієнтованої на споживача	Такий вплив можливий тільки за умови, що війна, в котрій бере участь держава, ведеться виключно на чужій території
Попит і пропозиція на ринку праці	Сприяють створенню висококваліфікованих робочих місць	Потенційно мають той самий економічний ефект, але в меншому вартісному вираженні, ніж в умовах ринкової конкурентної економіки
Інноваційний розвиток	Започаткування й розвиток нових технологій, що згодом можуть бути реалізовані в цивільних галузях	Потенційно має такий самий економічний ефект, проте в меншому вартісному вираженні, ніж в умовах ринкової конкурентної економіки
Монетарні чинники інфляції	Поліпшення платіжного балансу та збільшення надходжень до бюджету від експорту озброєння	Є імовірність виникнення дефіциту державного бюджету; надмірного інвестування військової галузі, коли обсяг інвестицій не відповідає можливостям економіки; відставання розвитку галузей споживчого сектору
Бюджетні обмеження	Імовірно вдосконалення інфраструктури, зокрема транспортної, зв'язку, комунікацій	“Витісняють” більш продуктивні витрати в цивільних галузях, знижують витрати, пов'язані із соціальним забезпеченням

* Національна безпека передбачає такий стан економіки, за якого підтримується достатній рівень соціального, політичного й оборонного функціонування та інноваційного розвитку, забезпечується невразливість і незалежність економічних інтересів країни відносно можливих зовнішніх і внутрішніх загроз та впливів.

** Мілітаризація економіки — збільшення військового сектору в структурі національного господарства.

Джерело: складено автором.

Водночас потрібно враховувати взаємозалежність реального попиту й можливості гнучкої пропозиції, котрі визначають природу військових витрат та спрямованість економічної поведінки фірм і домогосподарств із її супутніми наслідками — як позитивними, так і негативними. Підтверджує цей висновок критичне зауваження Дж. Гелбрейта з приводу загальноприйнятого трактування проблеми роззброєння [7, с. 288]. Військові витрати не можуть бути замінені споживчими витратами домогосподарств та інвестиціями підприємств, збільшення котрих нерідко стимулюється істотним зменшенням

податків. Регулювання сукупного попиту також передбачає наявність чималого державного сектору економіки. Тільки в такому разі надходжень від особистого прибуткового податку та податку на корпорації буде достатньо для необхідної стабілізації. І хоча всі витрати (на озброєння, виплату пенсій, соціальну допомогу, розв'язання екологічних проблем) підвищують сукупний попит, не всі вони мають однакове значення для розвитку інноваційних технологій. Роль військових витрат у цьому контексті дуже велика, до того ж вони є джерелом фінансування технологічних нововведень, котрі можуть бути корисними у виробництві товарів і послуг для домогосподарств. Важливим доповненням до наведеного висновку є історична ретроспектива та специфіка соціального й економічного розвитку конкретної країни.

На підставі викладеного доходимо таких висновків. Оскільки військові витрати є надзвичайно важливими для національної безпеки, вони, як і інші витрати уряду, повинні бути об'єктом пильної уваги з точки зору пріоритетних цілей країни. Тобто головною метою військових витрат є підвищення обороноздатності держави, на відміну від похідних цілей, таких як створення робочих місць або організація інноваційних промислових технологій. Зазначене підтверджується дослідженнями, котрі засвідчують, що облік позитивних мультиплікативних ефектів лише унаслідок військових витрат (без урахування інших видів урядових витрат) є помилковим: у цій ситуації необхідно враховувати не тільки економічні, а й політичні пріоритети держави. При цьому видається некоректним прагнення розглядати твердження про “ефективність” чи виправдання будь-якого військового конфлікту виключно з точки зору макроекономічних наслідків війни. Адже національна безпека залежить як від оборонного потенціалу країни, так і від її економічних можливостей. Основне питання, на котре потрібно дати відповідь, досліджуючи запропоновану проблему: що станеться з національною економікою, якщо не запобігти збройному конфлікту? Цілком імовірно, що без військових витрат податки, інфляція, дефіцит бюджету будуть меншими, а рівень споживання та інвестицій — вищими. Проте, якщо не докладати достатніх зусиль для мінімізації ризику виникнення збройного конфлікту, його негативні наслідки для країни, її економіки можуть бути катастрофічними та важко передбачуваними для світу.

Список використаних джерел

1. *Требін М.* Україна перед воєнними викликами сучасності / М. П. Требін // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. — 2014. — № 4 (23). — С. 246—251.
2. Конфликт на востоке Украины привел к тяжелейшим гуманитарным последствиям / Центр новостей ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.un.org/russian/news/story.
3. В 2015 году в вооруженных конфликтах погибли 167 тысяч человек // Deutsche Welle [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.dw.com/ru/a-19237815.
4. Конфлікти коштують людству 13 % світового ВВП на рік — дослідження [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.radiosvoboda.org/a/news/27077198.html.

5. SIPRI: Глобальные военные расходы увеличились впервые с 2011 года [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.liga.net/news/world/9970500-sipri>.

6. *Albalade D.* Institutional determinants of military spending / D. Albalade, G. Bel, F. Elias // *Journal of Comparative Economics*. — 2012. — Vol. 40. — Issue 2. — P. 279—290.

7. *Гэлбрейт Дж. К.* Новое индустриальное общество. Избранное / Дж. К. Гэлбрейт. — М.: Эскимо, 2008. — 1200 с.

8. *Dunne J. P.* The Economic Effects of Military Expenditure in Development Country / J. P. Dunne; Economics Group Middlesex University Business School. — L., 2000. — 29 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://carecon.org.uk/Chula/MILLDCSnew.pdf>.

9. *Caplan B.* How does war shock the economy? / B. Caplan // *Journal of International Money and Finance*. — 2002. — No. 21. — P. 145—162.

10. *Collier P.* Military expenditure in post-conflict societies / P. Collier, A. Hoeffler // *Economics of Governance*. — 2006. — Vol. 7 (1). — P. 89—107.

11. Данные о военных расходах в 2002—2011 гг. / С. Перло-Фриман, О. Исмаил, Н. Келли и др. // Ежегодник СИПРИ 2012: вооружение, разоружение и международная безопасность. — М.: ИМЭМО РАН, 2013. — С. 204—233.

12. *Перло-Фриман С.* Экономическая стоимость войны в Ираке и Афганистане / С. Перло-Фриман, К. Солмирано // Ежегодник СИПРИ 2012: вооружение, разоружение и международная безопасность. — М.: ИМЭМО РАН, 2013. — С. 171—177.

13. *Rosh R.* Third World Militarization Security Webs and the States They Ensnare / R. Rosh // *Journal of Conflict Resolution*. — 1988. — Vol. 32. — No. 4. — P. 671—698.

14. *Richardson L.* Arms and insecurity. A mathematical study of the causes and origins of war / L. Richardson. — Pittsburg: Voxwood, 1960. — 307 p.

15. *Тимофеев И. Н.* Дилемма безопасности: риск вооруженного конфликта между великими державами / И. Н. Тимофеев // *Полис*. — 2009. — № 4. — С. 8—34.

16. СССР и страны мира в цифрах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://su90.ru/>.

17. *Arreguin-Toft I.* How the Weak Win Wars. A Theory of Asymmetric Conflict / I. Arreguin-Toft // *International Security*. — 2001. — Vol. 26. — No. 1 (Summer). — P. 93—128.

18. Economic Consequences of War on the US economy / Institute for Economics and Peace. — Sydney; N. Y., 2011. — 20 p.

19. *Авен П.* Пробуждение от нефтяного сна / П. Авен, В. Назаров, С. Лазарян // *Forbes*. ru. — 2016. — 18 мая [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrindprom.ua/digest/>.

20. *Бочарова С.* Доля нефтегазовых доходов в бюджете России упала до семилетнего уровня / С. Бочарова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rbc.ru/economics/24/03/2016/>.

21. *Фаляхов Р.* Потратить как НАТО / Р. Фаляхов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.gazeta.ru/business/2014/02/04/5881565.shtml.

22. *Федорченко А.* Экономика Израиля / А. В. Федорченко. — М.: МГИМО, 2004. — 160 с.

23. Украина закупит колоссальный объем военной техники в 2016 году [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://u-news.com.ua.html>.

24. НАТО в Европе увеличивает расходы на оборону из-за агрессии РФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.liga.net/news/politics/10969256.htm>.

References

1. Trebin, M. (2014). *Ukrayina pered voyenny`my` vy`kly`kamy` suchasnosti* [Ukraine before the military challenges of our time]. *Visny`k Nacional`noho univers`tetu "Yury`dy`chna akademiya Ukrayiny` imeni Yaroslava Mudroho"* [Proceedings of the National University "Law Academy of Ukraine Yaroslav Mudry"], 4 (23), 246—251 [in Ukrainian].

2. *Konflikt na vostoce Ukrainy` privel k tyazhelejshim gumanitarny`m posledstviyam* [The conflict in eastern Ukraine has led to grave humanitarian consequences]. (n. d.). *Centr novostej OON*. Retrieved from www.un.org/russian/news/story [in Russian].

3. V 2015 godu v vooruzhenny`x konfliktax pogibli 167 ty`syach chelovek [In 2015, 167,000 people have been killed in armed conflicts]. (n. d.). *DW*. Retrieved from www.dw.com/ru/a-19237815 [in Russian].

4. *Konflikty` koshtuyut` lyudstvu 13 % svitovoho VVP na rik — doslidzhennya* [Conflicts are humanity 13% of global GDP per year — study]. (n. d.). Retrieved from <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27077198.html> [in Ukrainian].

5. *SIPRI: Global`ny`e voenny`e rasxody` uvelichilis` v pervy`e s 2011 goda* [SIPRI: Global military spending rose for the first time since 2011]. (n. d.). Retrieved from <http://news.liga.net/news/world/9970500-sipri> [in Russian].

6. Albalade, D., Bel, G., Elias, F. (2012). Institutional determinants of military spending *Journal of Comparative Economics*, 40, iss. 2, 279–290.

7. Ge`lbreyt, Dzh. K. (2008). *Novoe industrial`noe obshchestvo*. Izbrannoe [New Industrial State. Favorites]. Moskva : E`skimo [in Russian].

8. Dunny, J. P. (2000). *The Economic Effects of Military Expenditure in Development Country*. London: Economics Group Middlesex University Business School. Retrieved from <http://carecon.org.uk/Chula/MILLDCSnew.pdf>.

9. Caplan, B. (2002). How does war shock the economy? *Journal of International Money and Finance*, 21, 145–162.

10. Collier, P., Hoeffler, A. (2006). Military expenditure in post-conflict societies. *Economics of Governance*, 7 (1), 89–107.

11. Perlo-Friman, S., Ismail, O., Kelli, N. (2013). Danny`e o voenny`x rasxodax v 2002—2011 gg. [Data on military expenditures in the years 2002--2011]. *Ezhegodnik SIPRI 2012: vooruzhenie, razoruzhenie i mezhdunarodnaya bezopasnost`* [in Russian].

12. Perlo-Friman, S., Solmirano, K. (2013). E`konomicheskaya stoimost` vojny` v Irake i Afganistane [The economic cost of the war in Iraq and Afghanistan]. *Ezhegodnik SIPRI 2012: vooruzhenie, razoruzhenie i mezhdunarodnaya bezopasnost`* [in Russian].

13. Rosh, R. (1988). Third World Militarization Security Webs and the States They Ensnare. *Journal of Conflict Resolution*, 32, No. 4, 671–698.

14. Richardson, L. (1960). *Arms and insecurity. A mathematical study of the causes and origins of war*. Pittsburg: Boxwood.

15. Timofeev, I. N. (2009). Dilemma bezopasnosti: risk vooruzhennogo konflikta mezhdru velikimi derzhavami [Security Dilemma: the risk of armed conflict between the great powers]. *Polis*, 4, 8–34 [in Russian].

16. *SSSR i strany` mira v cifrax* [The USSR and the countries of the world in figures]. (n. d.). Retrieved from <http://su90.ru/> [in Russian].

17. Arreguin-Toft, I. (2001). How the Weak Win Wars. A Theory of Asymmetric Conflict. *International Security*, 26, 1, 93–128.

18. *Economic Consequences of War on the US economy*. Sydney ; N. Y.: Institute for Economics and Peace.

19. Aven, P., Nazarov, V., Lazaryan, S. (2016). *Probuzhdenie ot neftyanogo sna* [Awakening from sleep petroleum]. Forbes.ru. Retrieved from <http://ukrudprom.ua/digest/> [in Russian].

20. Bocharova, S. (n. d.). *Dolya neftegazovy`x doxodov v byudzhete Rossii upala do semiletnego urovnya* [The share of oil and gas revenues in the budget of Russia fell to a five-year level]. Retrieved from <http://www.rbc.ru/economics/24/03/2016/> [in Russian].

21. Falyaxov, R. (n. d.). *Potratit` kak NATO* [Spend as NATO]. Retrieved from <http://www.gazeta.ru/business/2014/02/04/5881565.shtml> [in Russian].

22. Fedorchenko, A. (2004). *E`konomika Izrailya* [Israel's Economy]. M. : MGIMO [in Russian].

23. *Ukraina zakupit kolossal`ny`j ob`em voennoj texniki v 2016 godu* [Ukraine will buy a huge amount of military equipment in 2016]. (n. d.). Retrieved from <http://u-news.com.ua.html> [in Russian].

24. *NATO v Evrope uvelichivaet rasxody` na oboronu iz-za agressii RF* [NATO in Europe increases defense spending because of the aggression of the Russian Federation]. (n. d.). Retrieved from <http://news.liga.net/news/politics/10969256.htm> [in Russian].